

Sąvokų „paskirtis“, „tikslas“, „uždavinys“ ir „funkcija“ modeliavimas teisėje: ar yra problema?

Vytautas ČYRAS (VU)

el. paštas: vytautas.cyras@maf.vu.lt

Reziumė. Iškeliama tikslų ir uždavinių modeliavimo teisės aktuose problema. Siekiama tikslų modeliavimui teisėje taikyti informatikos metodus, pvz., koncepcinius grafus. Tikslų-uždavinių grafe viršūnė vaizduoja pasaulio būseną, kurioje tikslą apibūdinantis predikatas įgyja reikšmę *true*. Lankas vaizduoja perėjimą tarp būsenų, t.y., uždavinį kaip tikslo įgyvendinimo priemonę.

Raktiniai žodžiai: tikslų modeliavimas, informatikos metodai, teisės teorija.

1. Įvadas

Informatiko akimis skaitant teisės aktus, visų pirma įstatymus, ir klausantis teisės disciplinų paskaitų, kurias skaito teisės dėstytojai, tenka pastebėti, kad sąvokos „paskirtis“, „tikslai“, „uždaviniai“ ir „funkcijos“ nėra taip griežtai formalizuotos, kaip lauktų teorinės informatikos specialistas.

Įstatymuose ir kituose teisės aktuose yra straipsniai, kuriuose formuluojami konkretūs tikslai, uždaviniai bei funkcijos. Tačiau mus domina abstrakti šių sąvokų samprata ir jų kaip metasąvokų formalizavimas.

Kitų teisės sąvokų modeliavimas yra tiriamas teisės ontologijoje. Tai išeina už šio straipsnio ribų. Ontologija yra suprantama kaip išreikštinė tam tikros probleminės srities (atskiru atveju, pvz., teisės) konceptualizacijos specifikacija.

Dingstis suformuluoti problemą autoriui kilo besiklausant civilinės teisės paskaitų. Dėstytojas komentavo funkcijas ir uždavinius, nustatytus konkrečiuose Civilinio kodekso [3] straipsniuose. Bet į mūsų repliką, kas gi yra tikslai, uždaviniai ir funkcijos bendraja prasme, greito atsakymo nepavyko sulaukti. Matomai, kad paprastas atsakymas neegzistuoja. Šių sąvokų formalizavimą matome kaip problemą.

Straipsnyje iškeliame problemą ir siūlome tyrimų kryptį.

2. Paskirties sąvoka teisėje

Norminiame teisės akte paprastai yra straipsnis, kuriame suformuluojama teisės akto *paskirtis*. Paprastai tai pirmasis arba vienas iš pirmųjų straipsnių. Teisės teorijoje teisės akto paskirtis yra suprantama kaip teisiniai santykiai, reguliuojami šio akto.

Kaip nurodyta Įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo įstatymo [1] 8 straipsnio 8 dalyje, įstatymo pradžioje paprastai nurodoma šio akto paskirtis. Tačiau nei pastarasis įstatymas, nei Įstatymų ir kitų teisės aktų rengimo rekomendacijos [2] nemini, kaip pateikti tikslus, uždavinius ir funkcijas.

3. Tikslas sąvoka teisėje

Tikslas paprastai yra siejamas su koku nors subjektu, kuris ir siekia šio tikslo. Tikslas samprata yra skirtinga priklausomai nuo lygmens, pvz., įstatymo tikslas, policijos tikslas, sutarties šalies tikslas ir kt.

Žodis „tikslas“ yra sutinkamas visoje eilėje Civilinio kodekso straipsnių. Pvz., CK 3.39 str. yra sutinkama „santuoka, sudaryta tik dėl akių, neturint tikslo sukurti šeimos teisinius santykius“ (visur pabraukta mūsų). CK 3.248 str., pavadinto „Vaiko globos (rūpybos) tikslai ir uždaviniai“, 1 d. nustato tikslus, o 2 d. – uždavinius.

4. Teisės funkcijos ir teisės subjektų funkcijos

Funkcijos samprata priklauso nuo kategorijos (subjekto) lygmens teisinėje sistemoje.

Sąvoka „teisės funkcijos“ įeina į teisės sampratą teisės teorijoje. S. Vansevičius [4] p. 101 apibrėžia: „teisės funkcijos – tai pagrindinės teisės poveikio visuomeniniams santykiams kryptys (...). Funkcijos išreiškia pagrindinius teisės bruožus ir jų paskirtis – įgyvendinti teisės uždavinius (...). Čia skiriamos reguliavimo ir apsaugos funkcijos“. Funkcijos sąvoka gali būti formalizuojama kaip uždavinių įgyvendinimas.

A. Vaišvila [5] p. 146 sako: „Socialinė teisės paskirtis yra įgyvendinama teisės funkcijomis (lot. *functio* – atlikimas, vykdymas). Teisės funkcijos – tai teisės poveikio žmonių elgesiui kryptys ir būdai. Kaip konkrečiu laikotarpiu suprantama socialinė teisės paskirtis, tokios yra ir teisės funkcijos, jų katalogas, turinys (...).“

Teisės teorijoje yra skiriamos šios pagrindinės teisės funkcijos: 1) reguliavimo; 2) represinė; 3) informacinė; 4) prevencinė.

Tikslai ir funkcijos būdingos ir kitoms teisės kategorijoms. Pvz., teisinės atsakomybės tikslai ir funkcijos apžvelgiamos [4] p. 225–229. Teisinė atsakomybė apibrėžiama kaip teisinė priemonė (ibid., p. 225): „Teisinė atsakomybė yra sudedamoji teisinės sistemos dalis. Tai teisinė priemonė, blokuojanti priešingą teisei elgesį ir skatinanti visuomenei naudingą veiklą“. Toliau nurodomi teisinės atsakomybės tikslai (ibid., p. 227): „teisine atsakomybe siekiama dviejų tikslų: ginti teisėtvarką ir auklėti piliečius gerbti teisę. Tikslas yra sukonkretinamas teisinės atsakomybės funkcijomis, o jos yra tokios: 1) represinė baudžiamoji (...); 2) prievartinė auklėjamoji (...); 3) teisės atkuriamoji arba kompensacinė (...).“

Kitas pavyzdys – G. Švedas [6] p. 33 apibrėžia bausmių vykdymo teisės (BVT) funkcijų sampratą. Tai „bausmių vykdymo poveikio asmenų elgesiui bausmių vykdymo ir atlikimo metu kryptys ir būdai“. Mes pastebime, kad sąvoka „BVT funkcijos“, kurią mes pageidautume matyti kaip griežčiau formalizuotą sąvoką, yra apibrėžiama per neformalias sąvokas „kryptis“ ir „būdas“. Ten pat toliau yra atskleidžiamas keturių BVT funkcijų – reguliavimo, represinės, informacinės ir prevencinės – turinys.

Atskirų teisės subjektų funkcijos nustatomos atitinkamuose teisės aktuose. Mūsų nuomone funkcijos sąvokos formalizavimas remiasi tikslo ir uždavinio sąvokomis.

5. Paskirtis kaip tikslas

Terminai „tikslai“ ir „paskirtis“ neformaliame samprotavime kartais yra laikomi sinonimais. Tai yra, žodis „paskirtis“ gali būti naudojamas ta pačia prasme, kaip ir „tikslas“. Pvz., paimkime citatą iš civilinio proceso teisės vadovėlio [7] p. 291: „Atstovavimo pagal sutartį paskirtis – garantuoti atstovaujajam tinkamą teisinę pagalbą.

Tuo tarpu atstovavimo pagal įstatymą atveju siekiama įgyvendinti kito asmens (...) teisnumą ir veiksnumą“. Toliau p. 284: „Tad atstovavimo civiliniame procese tikslai nebūtinai gali būti ištraukti į procesą atstovaujamojo vardu ir pakeisti jį procese, bet teikti dalyvaujančiam nagrinėjant bylą atstovaujamajam kvalifikuotą teisinę pagalbą“. Toliau p. 288: „Atsakymą į šį klausimą gali pateikti atstovavimo instituto tikslų analizė. Jau teigta, kad vienas iš esminių atstovavimo civiliniame procese tikslų – teikti kvalifikuotą teisinę pagalbą atstovaujamajam (...)“.

Čia žodį „paskirtis“ mes formalizuojame kaip būseną (tiksliau, galimų būsenų aibę), kurioje tam tikra savybė turi reikšmę true, t.y., predikatas teisingas. Mūsų atveju – atstovaujamajam užtikrinama teisinė pagalba. Mes žodį „siekti“ labiau siejame su tikslu negu su paskirtimi.

G. Švedas [6] p. 33 paskirtį apibūdina kaip tikslus – „bausmių vykdymo teisės paskirtis – tai tie tikslai, kuriems kuriama ir dėl kurių egzistuoja bausmių vykdymo teisė“. Mes nenorėtume sutikti paskirtį apibrėžti per tikslus, o norėtume šias sąvokas išsaugoti nepriklausomomis. Tačiau pilnai suprantame G. Šveda, kuris orientuojasi į praktinius teisinius BVT aspektus, o ne sąvokų prasmės ir ontologijos klausimus informatikos požiūriu, kaip kad mes. Toliau G. Švedas [6] p. 34 apibūdina BVT paskirties turinį: „Bendriausia prasme bausmių vykdymo teisės paskirtis yra reglamentuoti visų bausmių, numatytų baudžiamuosiuose įstatymuose, vykdymo ir atlikimo tvarką, sąlygas ir principus“.

6. Tikslų verifikavimo problema

Ar iš vienų tikslų seka kiti, mes suprantame kaip tikslų verifikavimo problemą.

Informatikoje verifikavimas plačiąja prasme suprantamas kaip teisingumo įrodymas. Siaurąja prasme verifikavimas gali būti suprantamas įvairiai. Tai priklauso nuo nagrinėjamo klausimo. Pvz., ar iš duotų prielaidų logiškai seka teorema, kuri yra suprantama kaip tikslas.

Mes matome verifikavimo problemą ir teisėje. Ją suprantame kaip išaiškinimą, ar vieni tikslai atitinka kitus. Tiksliau, ar iš vienų tikslų seka kiti. Pateiksime pavyzdžius, kuriuose matome tikslų atitikimo problemą, nors juose nėra žodžio verifikavimas.

Aiškinant Europos bendrijų direktyvos sąvoką [8] p. 850 yra teigiama, kad „adresarui – EB valstybei narei – yra privalomi tik direktyvoje nustatyti tikslai“. Tokiu būdu, direktyvoje nustatyti tikslai yra perkeliama į nacionalinę teisę. Mes matome problemą, kaip užtikrinti, kad naujai nustatyti tikslai atitinka pirminius direktyvos tikslus. Vienas iš galimų sprendimų yra perkelti pažodžiui straipsnius iš direktyvos į nacionalinį įstatymą. Bet tokiu atveju negalime tvirtinti, kad neiškils teisės aiškinimo problema. Pastaroji problema yra paliečiama [8] p. 856: „nacionalinės teisės interpretavimas, atsižvelgiant į direktyvų nuostatas, apskritai yra negalimas šiais atvejais: (...) kai nacionalinės teisės normų tikslai prieštarauja EB teisei“. Logikos požiūriu iš pastarojo teiginio išvedame, kad nacionalinės teisės normos turi atributą „tikslas“. Ar jis išreikštinis, ar ne, tai jau kitas klausimas.

7. Tikslų samprata informacinių sistemų specifikaime

Formalizuodami tikslo sampratą teisėje, kaip kelrodžiu vadovujamės A. Čaplinsko išreikštu požiūriu, kad teisės aktas yra sistema [9]. Sistemų inžinerijos taikymas

teisėkūroje yra nagrinėjamas [10]. Iš pradžių apžvelgsime paskirties ir tikslo sampratą informacinių sistemų inžinerijoje.

Teisės aktu [11] yra patvirtinti du metodiniai dokumentai: 1) Informacinės sistemos. Gyvavimo ciklo stadijos ir 2) Reikalavimai projektų specifikacijoms.

Pirmojo dokumento punktas 1.1 yra „Gyvavimo ciklo paskirtis“: „Gyvavimo ciklas apibrėžia informacinių sistemų (IS), programų, programų sistemų, duomenų bazių ir kompiuterių tinklų kūrimo stadijas, etapus, kontrolę ir dokumentų rengimo tvarką. Tuo siekiama unifikuoti sistemų ir atskirų komponentų kūrimo tvarką ir priartinti ją prie pasaulyje susiklosčiusios praktikos ir standartų“.

Antrojo dokumento papunktis 2.6.2 yra „IS paskirtis ir tikslai“. Jis nustato IS specifikacijos skyriaus tuo pačiu pavadinimu poskyrius:

IS paskirtis

Nurodoma, kokiai institucijai, institucijos padaliniiui arba institucijų ar padalinių grupei ir kokių funkcijų atlikimui (vadybai, duomenims apdoroti, kt. veiklai) pagerinti yra kuriama IS.

Pagrindiniai tikslai

Formuluojami IS tikslai. Jei iš karto siekiama kelių tikslų, tai, vardinant juos, nurodomi ir jų prioritetai. Aprašomi tikslai turi būti aiškūs ir konstruktyvūs, kad būtų galima įvertinti jų įgyvendinimo laipsnį. Gali būti konstruojami tikslų medžiai.

8. Mūsų siūloma kryptis, kaip modeliuoti tikslą teisėje informatikos priemonėmis

Dviejų neatskiriama susietų sąvokų – tikslų ir uždavinių – formalizavimui mes intuityviai linkę naudoti kitas dvi neatskiriamas sąvokas – grafo viršūnes ir briaunas.

Grafas informatikoje ir ypač koncepciniame modeliavime yra įprasta modeliavimo priemonė. Grafai įprasti ne tik mokslinėje, bet ir kitokios rūšies veikloje, pvz., projektų vadyboje, informacinėse sistemose. Projektų vadyboje tikslams ir uždaviniams vaizduoti naudojamos Ganto ir PERT diagramos.

Mes manome, kad tikslas gali turėti sampratą kaip „tikslas-būsena“ arba kaip „tikslas-procesas“. Toliau kalbėsime apie tikslus-būsenas.

Informatikoje (pvz., baigtinių automatų teorijoje) yra įprasta būseną vaizduoti grafo viršūne, o perėjimą tarp būsenų lanku. Dirbtinio intelekto produkcijų sistemoje [12] skaičiavimas pradedamas *pradinėje būsenoje* ir baigiamas *terminalinėje būsenoje*. Pvz., einame labirintu, kol pasiekiamo išėjimą (kurių gali būti keli). Visų galimų terminalinių būsenų aibė yra charakterizuojama tam tikru predikatu.

Su tikslu teisėje mes siejame tam tikrą predikatą. Siūlome pasaulio būseną vaizduoti grafo viršūne. Tada tikslą atitinka ištisa viršūnių aibė. Į ją įeina tos ir tik tos viršūnės, kuriose tikslą charakterizuojantis predikatas įgyja reikšmę *true*.

Uždavinių teisėje siūlome vaizduoti lanku tarp pasaulio būsenų, t.y., perėjimu tarp viršūnių. Uždavinys vaizduojamas kaip tikslo įgyvendinimo priemonė. Mūsų formulė:

Uždavinys = tikslo įgyvendinimo (t.y., užtikrinimo) priemonė.

Ši mintis kyla, pvz., analizuojant teiginį iš teisės [8] p. 821: „Pagrindinis Tarybos (t.y., Europos Sąjungos Tarybos – mūsų pastaba) uždavinys – steigiamosiose Europos Bendrijų sutartyse numatytų tikslų įgyvendinimo užtikrinimas“.

Tikslo teisėje formalizavimą per būseną, kurioje galioja tam tikras predikatas, iliustruoja toks pavyzdys. CK 6.163 straipsnyje yra minimas tikslas: „derybų šalis neturi tikslo sudaryti sutartį“. Tokiu būdu, sąžiningos derybų šalies tikslas yra pereiti į tokią (pasaulio) būseną, kurioje atributas *sutartis_sudaryta* turi reikšmę *true*.

Siūlomas formalizavimas yra suderinamas su J. D. Peterso [13] p. 88 mintimi apie V a. krikščionybės kūrėjo ir filosofo Augustino (354–430 m.) indėlių komunikacijos teoriją: „Priemonės yra skirtos naudoti (*uti*), o tikslai – juos įgyvendinti (*frui*)“.

Iš vienos viršūnės į kitą gali vesti keli lankai. Pvz., iš viršūnės u į v gali vesti 3 lankai – $e_1 = (u, v)$, $e_2 = (u, v)$ ir $e_3 = (u, v)$, žymintys 3 skirtingas priemones pereiti į tą pačią būseną v , kurioje galioja tikslą charakterizuojantis predikatas.

Tolimesnis formalizavimo kryptis gali remtis informatikoje naudojama lygiagrečių procesų algebra, pvz., C. A. R. Hoare [14]. Uždavinių algebra gali remtis lygiagrečios kompozicijos „||“ ir nuoseklios kompozicijos „;“ (t.y., sekos) operacijomis. Be to, tarp briaunų, įeinančių į vieną viršūnę, gali būti apibrėžtos tam tikros operacijos, pvz., *and* arba *or*, kurios yra įprastos ir/arba grafuose. Tokiu būdu, mes apibrėžiame:

uždavinys ::= atominis_uždavinys

uždavinys ::= uždavinys || uždavinys | uždavinys ; uždavinys

Koncepcinius grafus tikslų modeliavimui naudojo E. Tyugu [15]. Jo pasiūlytame koncepciniame grafe briaunai yra priskiriama žymė. Pastaroji žymė yra siejama su programa, kuri apskaičiuoja tikslą charakterizuojančią reikšmę.

Vargu, ar toks paprastas mūsų pasiūlytas tikslų-uždavinių grafas, susidedantis tik iš viršūnių ir lankų, tiktų realių teisės aktų tikslams ir uždaviniams pavaizduoti bei verifikuoti. Iš nefunkcinių reikalavimų tyrimų [16] matyti, kad net programų sistemų inžinerijoje naudotinas platesnis koncepcinių grafų aparatas.

9. Išvados

1. Tikslų, paskirties, uždavinių ir funkcijų teisėje formalizavimo problema yra.
2. Yra siūlomas tikslų-uždavinių grafas. Jame viršūnė vaizduoja būseną, kurioje tikslą charakterizuojantis predikatas įgyja reikšmę *true*, o į viršūnę įeinantis lankas – uždavinį, t.y., priemonę šiam tikslui pasiekti. Toks pavaizdavimo būdas gali būti panaudotas kaip išeities taškas tolimesniems tyrimams.

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 41(991) (1995).
2. Įstatymų ir kitų teisės aktų rengimo rekomendacijos, patvirtintos Teisingumo ministro 1998.08.17 įsakymu Nr. 104. *Žin.*, 87(2416) (1998).
3. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, *Žin.*, 74(2262) (2000).
4. S. Vansevičius, *Valstybės ir teisės teorija*, mokojoji priemonė, Justitia, Vilnius (2000).
5. A. Vaišvila, *Teisės teorija*, vadovėlis, Justitia, Vilnius (2000).
6. G. Švedas, *Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis*, Teisinės informacijos centras, Vilnius (2003).
7. E. Laužikas, V. Mikelėnas, V. Nekrošius, *Civilinio proceso teisė*, t. 1, Justitia, Vilnius (2003).

8. D. Žalimas, S. Žaltauskaitė-Žalimienė, Z. Petrauskas, J. Saladžius, *Tarptautinės organizacijos*, Justitia, Vilnius (2001).
9. *Baudžiamųjų sankcijų darna. Sistemos sukūrimo prielaidos*, Teisės institutas, Matematikos ir informatikos institutas, Vilnius (1998).
10. A. Čaplinskas, R. Mockevičius, Sistemų inžinerijos ir informacinių technologijų vaidmuo Lietuvos teisėkūros procese, in: *Konferencijos IT'2002 medžiaga*, Kauno technologijos universitetas (2002), pp. 367–376.
11. Ryšių ir informatikos ministro 1998.03.24. įsakymas Nr. 48 dėl informacinių sistemų kūrimo metodinių dokumentų patvirtinimo. *Žin.*, 32(872) (1998).
12. N.J. Nilsson, *Principles of Artificial Intelligence*, Springer-Verlag (1982).
13. J.D. Peters, *Kalbėjimas vėjams. Komunikacijos idėjos istorija: komunikacijos studijos*, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, Vilnius (2004).
14. C.A.R. Hoare, *Communicating Sequential Processes*, Prentice-Hall (1985).
15. Э.Х. Тыугу, *Концептуальное программирование*, Наука, Москва (1984).
16. L. Chung, B.A. Nixon, E. Yu, J. Mylopoulos, *Non-functional Requirements in Software Engineering*, Kluwer Academic Publishers (2000).

SUMMARY

V. Čyras. Modelling of concepts “purpose”, “goal”, “task”, and “function” in law

The formalisation of concepts a “purpose”, “goal”, “task”, and “function” in law is examined. Conceptual graphs called “goal-task graphs” are proposed to model them. A goal is associated with a predicate, which characterises the goal. A node represents a state, in which the predicate is true. An edge represents the task. A task $e = (u, v)$ represents a mean to implement the state v , which assumes u .

Keywords: goal modelling, informatics in law, formalisation of concepts in law.